

УДК 93"19"(477.83)

Ігор БЕРЕСТ

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОФСПІЛКОВОГО РУХУ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Автор аналізує законодавчу базу Австрійської імперії, лібералізація якої посприяла появі та активній діяльності профспілок. У статті використаний матеріал, який доводить, що професійні спілки стали новим суспільним явищем, яке було покликане виступити на захист економічних інтересів трудящих мас в нових політичних та соціально-економічних умовах розвитку держави. Автор наголошує, що впродовж другої половини ХІХ — початку ХХ ст. державна влада не зуміла створити окремого профспілкового законодавства і воно змушене було формуватися та еволюціонувати в надрах різних законодавчих нормативно-правових актів.

Ключові слова: «Весна народів», профспілка, закон, конституція, робітники.

© І. БЕРЕСТ, 2017

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 6 (138), 2017

Аналіз історичних передумов зародження й розвитку профспілкового руху, реальних умов існування приводить до висновку, що основними причинами діяльності профспілок стали законодавчі реформи Австрійської, згодом Австро-Угорської імперії на тлі розвитку промисловості, кількісного зростання робітників та поглиблення їх фахової спеціалізації за обставин відсутності елементарних основ техніки безпеки на виробництві, важких побутових умов, які перетворювали робітників на найменш захищену верству населення.

Методологічну основу нашого дослідження складають принципи історизму, наукового та об'єктивного підходу до вивчення теми, які передбачають з'ясування умов виникнення, розвитку подій, встановлення їх причинно-наслідкового зв'язку.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного висвітлення процесу формування законодавства на території Східної Галичини в досліджуваній період на основі узагальнення доступної літератури та джерел. Одержаний результат формує якісно новий науковий і пізнавальний погляд на роль профспілкового руху в суспільно-політичному житті на західноукраїнських землях доби Австро-Угорщини.

Основна мета публікації — на основі об'єктивного, комплексного аналізу дослідити законодавство Східної Галичини, проаналізувати роль профспілок і робітничого руху в ХІХ — на початку ХХ ст.

Серед робіт, присвячених цій тематичі, слід виокремити праці таких істориків як Берест Р., Конопка М., Роман Н., де є часткова спроба подати історію профспілкового руху в якісно новому руслі подій, які сколихнули світ своєю організованістю й результативністю.

Революційні події 1848—1849 рр., які увійшли в історію як «Весна народів», на землях Австрійської імперії суттєво прискорили демократизацію усіх верств суспільства. Завдяки цій події прийшло до робітників, ремісників, трударів міст усвідомлення свого громадянського права на гідне життя у суспільстві й спонукало їх об'єднуватися за професійними ознаками задля захисту своїх інтересів під час роботи, задля отримання допомоги у складних робочих ситуаціях. Діяти спільно, працювати у спілці з іншими, щоб захистити і допомогти — обумовило нове суспільне явище, що сьогодні має назву профспілка.

Виникнення професійних спілок Східної Галичини відбувалося в складних суспільних умовах. Це,

насамперед, реальне становище держави, її зовнішня та внутрішня політична ситуація, наявність чи відсутність правових актів, які регламентували б дії професійних об'єднань, крім того — революційні потреби.

Отже, в 1848—1849 рр. в Австрійській імперії відбулася буржуазно-демократична революція, яка започаткувала австрійський конституціоналізм. З метою зниження суспільного напруження панівна верхівка в пошуках виходу з кризового становища проголосила 25 квітня 1848 р. парламентську конституцію для народів всієї імперії у формі Конституційної Грамоти Австрійського цесарства. Проголошений конституційний порядок та основні положення цесарського документа, на перший погляд, відкривали великі можливості для реального забезпечення громадян держави декларованими демократичними правами та свободами [1, с. 65].

Проте вже 16 травня 1848 р. квітнева конституція втратила свою чинність і австрійська влада, щоб не впасти жертвою революційних виступів та змін, змушена була терміново вдатися до пошуку й створення нових демократичних актів.

Згодом з'явилася нова конституція. 4 березня 1849 р. в Австрії було встановлено конституційний лад на основі так званої «ойктройованої» («дарованої») конституції, яку для народу розробив та подав уряд (а не парламент!). Ця конституція тепер вже частково обмежувала владу монарха, розширювала демократичні свободи, декларувала децентралізацію як нову систему управління державою [1, с. 66]. Зважена політика австрійських правителів, розуміння правового начала державного управління позитивно позначилися на подальшій долі імперії. Як твердить відомий сучасний історик М. Лазарович, проголошення конституційних свобод та проведення низки демократичних реформ мало вагомое значення для розвитку суспільства. Особливої уваги заслуговує скасування кріпацтва, відтак ліквідація панщини, скликання парламенту, проголошення свободи слова, друку, віросповідання та ін. [7, с. 201—206].

Відомо, що в першій половині ХІХ ст. радикальні антиросійські настрої акумулювалися й підсилювалися в Королівстві Польському, яке перебувало під контролем та владою Росії, і, відповідно, вони позначалися на ставленні поляків до галицьких русофілів.

Австрійські політики у русофільстві також бачили приховану ідеологічну небезпеку. Вірогідно, що саме загроза російської експансії вплинула на те, що австрійська влада у своїй політиці в Галичині надавала перевагу полякам, а не українцям, оскільки якась їх частина опинилася в проросійському ідейному таборі.

Революція в Австрії не пройшла безболісно для панівних правлячих верств суспільства. Владні структури різними шляхами намагалася повернути старі порядки та недавні управлінські традиції, що викликало нові хвилі народних революційних виступів, повстань і потрясінь.

Наростання революційного напруження, особливо в Угорщині, призвело до несподіваного втручання царської Росії у внутрішні справи Австрії, яка тоді була володарем угорських земель. Вторгнення відбувалося під гаслом надання військової допомоги австрійській владі у придушенні повстання та силовому наведенні порядку тощо. У вересні 1849 р. російські війська придушили революційні виступи в Угорщині [5, с. 286].

У цій складній суспільно-політичній ситуації царська Росія тепер бачила Габсбурзьку Австрію своєю черговою жертвою. Частину земель Австрійської імперії, подібно до поділів Речі Посполитої, при першій нагоді Росія прагнула відібрати і приєднати до своїх володінь. Йшлося насамперед про українські землі Східної Галичини, які російські політики вважали незаконними в складі Австрії.

Великоросійські стратеги чекали від місцевих русофілів, москвофілів на галицьких землях ідейно-політичної підтримки. Чималі сподівання поклалися на діяльність громадських культурно-освітніх товариств, гуртків, релігійних осередків та інших закладів, їх таємно фінансувала й підтримувала Російська держава. Але така політика російської влади викликала незадоволення, відтак і застереження багатьох правителів країн Європи.

Загалом можна зазначити, що у внутрішній політиці упродовж 1850—1860 рр. максимальні зусилля австрійського уряду були скеровані на досягнення компромісу між населенням і правлячими колами складових частин Австрійської держави. Питання ускладнювалося тим, що Австрія була багатонаціональною державою з різними етнічними традиціями та звичаями, які під впливом революційних подій і національних ідей набули особливого значення.

Свідченням цього є ухвалена цісарським патентом від 29 червня 1850 р. «Крайова Конституція» для Галичини, яка проголошувала рівність польського і руського (українського) народів [1, с. 66].

З одного боку, революційні потрясіння, з іншого, реформи поволі ламали старі порядки й вікові суспільні устої, відкривали нові шляхи для наступу. Створення різнопрофільних професійних товариств серед галицького робітництва, службовців та інтелігенції стало звичним явищем напередодні автономії Галичини.

26 листопада 1852 р. з'явився законодавчий акт під назвою «Цісарський патент з дня 26 Листопада 1852» [12, с. 1109—1116]. Він з'явився із великим запізненням, бо, як зазначив відомий львівський історик Я. Грицак, перше робітниче стоваришування в Галичині було створено у Львові ще у 1817 р. [3, с. 1]. У цьому документі регламентовані основні норми й вимоги до заснування та діяльності різних стоваришувань-товариств на території австрійської імперії. Кожне стоваришування повинно мати свій статут, органи управління та місце реєстрації. У статуті прописували мету, місце знаходження, структуру правління, принципи існування, діяльності, умови звітності перед органами влади та ін.

Першим загальним комплексним нормативним державним актом, який мав стати регулятором роботи промислово-виробничої галузі на землях Австрії, був Промисловий патент (закон), який цісар підписав 20 грудня 1859 року. Він вийшов під німецькомовною назвою «Kaiserliches Patent vom 20 Desember 1859, womit eine Gewerbeordnung für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme des venetianischen Venoaltungsgebietes und der Militargranze, erlassen, und vom 1 Mai 1860 angefangen in Wirksamkeit gesetzt wird» і, як свідчить завершальний напис, вступив в дію 1 травня 1860 р. Перегляд й доповнення окремих статей Промислового закону відбулися 15 лютого 1883 р. та 16 серпня 1907 р.

Низка положень законодавчого документа в загальних нормах передбачала контроль за дотриманням умов охорони праці. Зокрема, власники підприємств, де використовувалися парові машини чи інші парові рухомі механізми, повинні дбати про стоки зайвих вод; створювати незалежні умови праці для працівників, щоб унаслідок випарів ті не псували своє

здоров'я. Передбачалася увага до роботи рухомих механізмів з метою безпечного використання тощо.

Органи промислової влади повинні були постійно контролювати виконання положень з закону «*аби само уладжене робітних просторів не грозило небезпекою для життя і здоров'я робітників, що мають в них працювати*» [8, с. 768].

У цісарському патенті 1859 р. зазначено, що для відкриття виробничого підприємства засновники мають подати органам влади відповідну документацію та пройти встановлену законом процедуру. Цікаво, що питання забезпечення умов праці і техніки безпеки в патенті мали загальне трактування. Лише в патенті 1907 р. вже були враховані технічні, пожежні та санітарні норми праці робітників. Усі спірні питання, які виникали на підприємстві, мали вирішуватися у судовому порядку [8, с. 769].

Державний закон зобов'язував реєструвати товариства, затверджувати в державних органах їхні статuti, кожного року ці об'єднання повинні були скласти звіти про свою діяльність [6, с. 106].

Важливим щодо правової оцінки створення професійних спілок став «Закон про загальні права громадян». Згодом його доповнила низка державних законодавчих актів. Зокрема, «Закон про захист особистої свободи», який австрійський парламент прийняв 27 жовтня 1862 р. В законі зазначалося, що ув'язнення особи може відбутися лише відповідно до судового рішення. Громадянина не могли затримати без дозволу судової влади на термін більше ніж 48 годин.

Згідно із положеннями «Закону про захист домашнього права», обшук будинку силою чи кримінальні структури могли провести лише за судовим рішенням або письмовим дозволом судової влади упродовж 24 годин після його отримання.

«Закон про пресу» вступив у дію 17 грудня 1862 р. Він надавав права усім громадянам держави видавати громадські, політичні, релігійні, виробничі, сатиричні газети, журнали та інші видання [1, с. 66—67]. Завдяки дії даного закону члени професійних спілок Східної Галичини за короткий період зуміли заснувати 35 друкованих видань. В основному це були друковані органи товариств.

Новий етап у розвитку робітничого законодавства в Австрійській імперії пов'язаний з прийняттям Конституції 1867-го р. Обидві частини єдиної Австро-

Угорської імперії — Австрія та Угорщина наділяли-ся внутрішнім суверенітетом. Фактично Австрія змушена була погодитися на поступки угорцям. Таким чином, Угорщина здобула територіальну, політичну й адміністративну автономію. Передусім було проведено територіальне розмежування по течії річки Лейти. Відроджена Угорська держава створила власний парламент, свій уряд, відповідальний перед членами парламенту, власну систему державної адміністрації, суду, юстиції та інших інституцій. У грудні 1867 р. угода набула конституційного оформлення [9, с. 381].

Конституція 1867 р. складалася з 69 статей. Структурно вона була сформована з низки окремих конституційних законів, присвячених певним галузям суспільної діяльності. Наприклад, Закон про загальні права громадян; про імперське представництво; про здійснення урядової влади; про встановлення імперського суду; про судову владу тощо [4, с. 241]. Дія кожного з цих документів поширювалася в усіх регіонах на мешканців імперії.

Базовим серед низки конституційних законів був «Закон про загальні права громадян», ухвалений 21 грудня 1867 р. Його дія поширювалася також на інші австрійські володіння і в тому числі на землі Східної Галичини. Фактично це була перша демократична конституція, яка запроваджувала низку реформ та змін у суспільно-політичному житті держави. Окремі пункти конституції безпосередньо стосувалися професійних спілок, формуючи правове підґрунтя становленню і розвитку профспілкового руху [2, с. 9].

Згідно з положеннями законодавчого акту, було проголошено рівність усіх громадян Австро-Угорської імперії перед законом (ст. 2), створення однакових можливостей обіймати державні посади (ст. 3), свобода переміщення та вибору місця проживання (ст. 4), недоторканність приватної власності (ст. 5—6), таємниця листування (ст. 10), право подавати петиції і прохання у відповідні органи влади (ст. 11), свобода слова й друку гарантувала кожному громадянину волю у висловленні думок в усній та письмовій формі, у пресі тощо (ст. 13).

Крім цього, скасовувалася цензура, проголошувалася свобода совісті і віросповідання, але за умови, що релігійні погляди не завдаватимуть шкоди державним обов'язкам громадян. Зазначалося та-

кож, що усі австрійські піддані мають право свободи вибору професії та здобуття фахової освіти [11, с. 374—375].

Окремої уваги заслуговує стаття 12 основного закону, яка надавала громадянам законне право на проведення санкціонованих зборів, мітингів, демонстрацій, а також дозволяла засновувати на різних галузевих виробництвах професійні об'єднання.

Низка інших статей Конституції знімала «цензорне вето», яке існувало у видавничій та поліграфічній справі [2, с. 9]. Відтак громадяни отримали можливість відкритого вираження власних думок, використовуючи друковане слово.

«Законом про загальні права населення» та окремою постановою центрального уряду від 21 грудня 1867 р. (ст. 19) було визнано рівні права усіх народів імперії, право кожного народу зберігати і плекати свою рідну мову, національні звичаї, традиції й обряди, релігійні вірування. Засвідчувалося визнання державою рівноправності всіх крайових (національних) мов у сільських, міських, державних, приватних школах, державних установах, культурно-освітніх закладах, а також у громадському житті [11, с. 376].

Норми основного державного «Закону про загальні права громадян» 1867 р. заклали фундаментальну правову та мотиваційну основу для подальшого формування у Галичині українських громадсько-політичних інституцій, зокрема таких, як національні україномовні видання та українські політичні партії, які були дотичними до профспілкових організацій.

Як бачимо, характерним для австрійських законів 60-х років XIX ст. є широке декларування демократичних прав. Це раз наголосимо на проголошення свободи зборів та організації політичних і громадських об'єднань.

За новим законом була чітко прописана процедура заснування робітничого професійного товариства. Передусім необхідно підготувати, обговорити на загальних зборах та затвердити статут організації. У статуті обов'язково вказати мету заснування та діяльності товариства, засоби існування, структуру й органи управління, місце перебування, спосіб вирішення спірних питань, умови розпуску тощо. За новими вимогами на затвердження у намісництво, крім заяви ініціативної групи, подавали аж 5 примірників статуту.

У випадку неузгодження з намісництвом питання про відкриття товариства ініціатори мали право упродовж наступних 60 днів апелювати до Міністерства внутрішніх справ.

Загалом державна влада лояльно ставилася до професійних спілок, кас взаємодопомоги, кас хворих, братських кас як добродійних соціальних структур, які були покликані підтримувати хворих, немічних, скалічених, убогих членів суспільства.

Для скликання зборів громадськості чи мітингів потрібно було за три дні попередити найвищу крайову владу у письмовій формі, зазначивши у заяві мету, місце, час проведення заходу та його тривалість. Крайова управа видавала письмовий дозвіл на проведення таких заходів. За порушення державного законодавства використовували кримінальні статті кодексу, які передбачали арешт до шести тижнів або грошове стягнення.

Нове законодавство також встановлювало порядок створення нових видань. Для цього у крайовий уряд потрібно подати обґрунтовану мету заснування видання, прізвище відповідального редактора та місце друку. Було обумовлено, що кожен видавець зобов'язаний надсилати своє періодичне видання в органи державної безпеки краю не пізніше ніж за 24 години до його виходу у світ. Цю правду, влада мала право конфіскувати окремі статті або випуски газет на основі ідейно-політичних, кримінальних та інших мотивів.

Окремий закон від 15 жовтня 1868 р. уточнював порядок роботи преси. З одного боку, він розширював права видавців та видавництва, а з іншого — посилював контроль за ними.

Закон «Про коаліції та коаліційне право» від 7 квітня 1870 р. дозволяв робітникам організувати та проводити страйки, якщо їх належно підготовлено й вмотивовано. Відкривався шлях до організації та проведення легальних страйків. Закон дозволяв створювати спілки, в яких робітники з роботодавцями могли б вирішувати професійні й економічні питання.

У багатьох випадках законодавство доповнювали гірничо-поліцейські приписи. Наприклад, документ для безпечного буріння на нафтових промислах (*Przepisy gorniczo-policyjne dla wiercen na terenach oleju skalnego (ropy) w Galicyi*), який видали 9 липня 1898 р. під № 87. За його умовами кожного ро-

бітника перед початком бурових робіт майстри інформували про можливий вибух газу чи нафти, ознайолювали з правилами безпеки [13, с. 257].

Подібно до інших товариств свою роботу вони організували на основі статутів, що їх затверджували органи влади. Діяльність спілок перебувала під постійним контролем відповідних органів та силових структур. Зазвичай у полі зору таких об'єднань були соціально-економічні й культурно-освітні проблеми, але іноді піднімалися складні питання політики, релігії, національного відродження [1, с. 78—79].

Отже, професійні спілки стали новим суспільним явищем, яке було покликане виступити на захист економічних інтересів трудящих мас в нових політичних та соціально-економічних умовах розвитку держави. Поштовхом для дієвого формування законодавчої бази, і в тому числі професійних спілок, стали результати буржуазно-демократичної революції, реформи та законодавчі акти уряду і правителів, у яких простежується поступова зміна вектора державної політики в бік демократичного оновлення суспільства.

Упродовж другої половини ХІХ — початку ХХ ст. державна влада не зуміла створити окремого профспілкового законодавства і воно змушене було формуватися та еволюціонувати в надрах різних законодавчих нормативно-правових актів, які поступово розвивалися й удосконалювалися під тиском реалій, проблем і вимог загального суспільного розвитку.

1. Берест І. Джерельна база історії професійних спілок Східної Галичини до початку та в роки Першої світової війни / І.Р. Берест // Вісник національного університету «Львівська політехніка» Держава і армія. — № 784. — Львів : Вид-во львівської політехніки, 2014. — С. 64—69.
2. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817—1939 рр.) / Роман Берест. — Дрогобич : Відродження, 1995. — 126 с.
3. Грицак Я. Перше робітниче. До 170-річчя створення у Львові товариства друкарів / Ярослав Грицак // Ленінська молодь. — № 143. — 1987. — 28 листопада.
4. Закон об общих делах всех земель Австрийской монархии и о порядке управления ими, 21 декабря 1867 г. // Сборник документов по истории нового времени. Экономическое развитие и внутренняя политика стран Европы и Америки. 1870—1914 / сост. П.И. Остриков, П.П. Вандель. — Москва : Высшая школа, 1989. — С. 241—245.

5. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних та гуманітарних факультетів / за редакцією Л. Зашкільняка. — Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2001. — 660 с.
6. Конопка М. Бібліотеки львівських товариств ремісників періоду автономії Галичини та їх функції / Марія Конопка // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. — 2010. — Вип. 5. — С. 106—115.
7. Лазарович М. Ілюстрована історія України / Микола Лазарович. — Тернопіль : Джура, 2007. — 470 с.
8. Оповідка міністра торгівлі за порозумінням з міністром внутрішніх справ з 16. серпня 1907 в справі основи промислового устава // Вісник законів державних для королівств і країв, заступлених в раді державній. — Річник 1907. — № 199. — Випуск LXXXIX. — Відень : Із цісарско-королівської надворної та державної печатні, 1907. — С. 757—822.
9. Роман Н.М. Конституювання Австро-Угорщини 1867 р.: історико-правові аспекти / Н.М. Роман // Форум права. — 2010. — № 3. — С. 380—383.
10. Турій О. Москвофільство / О. Турій // Довідник з історії України (А—Я) / за загальною редакцією І. Підкови, Р. Шуста. — Київ : Генеза, 2001. — С. 485—487.
11. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2-х т. Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Д. Гончаренка. — Т. 1: З найдавніших часів до початку XX ст. / уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. — Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — 728 с. — (Вид. 2-ге, переробл. і доп.).
12. Цьсарскій патентъ зъ дня 26. Листопада 1852, дъятельный для цълого объему Державы изъятно Войскового Пограничья, котрымъ розпоряджають ся новіи опредѣленія взгядомъ стоваришеній (законъ о стоваришеніяхъ) // Общій законъвъ державныхъ и Правительства вѣстникъ для Цьсарства Аустріи. — Рочникъ 1852. — Втора часть объимае ХLI—LXXIX части (числа 134—265), выданіи въ мѣсяцяхъ Липцу до Грудня 1852. — Вѣдень : Зъ ц. к. надворной и статской тискарнѣ, 1852. — С. 1109—1116.
13. Przepisy gorniczo-policyjne dla wiercen na terenach oleju skalnego (ropy) w Galicyi z dnia 9. Lipca 1898 // Dziennik ustaw i rozporzadzen krajowych dla Krolestwa Galicyi i Lodomerji wraz z Wielkiem Ksiestwem Krakowskiem. —

Rocznik 1898. — № 87. — Lwow : Z drukarni Wladislawa Lozinskiego. — S. 257—258.

Ihor Berest

LEGISLATIVE BASIS FOR FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL MOVEMENT IN THE EAST GALICIA OF THE SECOND HALF OF THE XIX — BEGINNING OF THE XX CENTURY

The author analyzes the legal framework of the Austrian Empire, whose liberalization has contributed to the emergence and active participation of trade unions. The article uses material that proves that trade unions have become a new social phenomenon, which was called to stand up for the economic interests of the working masses in the new political and socio-economic conditions of the state's development. The author emphasizes that during the second half of the XIX and early XX centuries the state authorities failed to create separate trade union legislation and it was forced to form and evolve in the depths of various legislative acts.

Keywords: revolution, trade union, law, constitution, workers.

Игор Берест

ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ БАЗА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОФСОЮЗНОГО ДВИЖЕНИЯ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX — НАЧАЛА XX ВЕКА

Автор анализирует законодательную базу Австрийской империи, либерализация которой поспособствовала появлению и активной деятельности профсоюзов. В статье использованный материал, который доказывает, что профессиональные союзы стали новым общественным явлением, которое было призвано выступить на защиту экономических интересов трудящихся масс в новых политических и социально-экономических условиях развития государства. Автор отмечает, что на протяжении второй половины XIX — начала XX ст. государственная власть не сумела создать отдельного профсоюзного законодательства и оно вынуждено было формироваться и эволюционировать в недрах разных законодательных нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: «Весна народов», профсоюз, закон, конституция, рабочие.